

Lezing van Drs. H. de Jong over: Prof. Dr. J. van Bruggen; "Het lezen van de Bijbel", Kampen 1981.

"...Wij leven in een tijd, waarin zeer veel wordt gesproken over de hermeneutische vragen. Zoveel dat het Bijbel-lezen zelf in de verdrukking komt. De Bijbel is echter belangrijker dan de inleiding in het lezen ervan...." Deze opmerking uit het voorwoord van ons te bespreken boek: Het lezen van de Bijbel, van Dr. J. van Bruggen, Kampen 1981, is mij uit het hart gegrepen. Ook wat in de Inleiding op pag. 9/10 als uitwerking van deze opmerking geboden wordt, kan mijn hartelijke instemming hebben: "In de negentiende en twintigste eeuw krijgt de hermeneutiek meer dan eens een andere vulling. De bezinning op de mogelijkheid van het verstaan, en op de vooronderstellingen van exegese, overwoekert de vraag welke regels nu gelden bij het beoefenen van de praktijk van de exegese. Hoe diepzinnig het werk van E. Fuchs ook is, zijn Marburger Hermeneutik (1968) biedt geen enkele hulp aan wie de praktijk van het Bijbel-lezen wil leren. Zoals reeds uit het Voorwoord van dit boek kan blijken, willen wij niet voorbijgaan aan deze nieuwere vulling van de hermeneutiek. Toch menen wij dat een hermeneutiek in de meer klassieke betekenis van het woord volop bestaansrecht heeft en zelfs de voorkeur verdient".

Hiermee heeft de schrijver zelf een tippering gegeven van zijn boek; het is een hermeneutiek in de klassieke betekenis van het woord, een hulp aan wie de praktijk van het Bijbel-lezen wil leren. Ik verwelkom, juist vanwege deze bedoeling, dit boek van harte en beveel het aan als een goede opvolger van het toch wel wat verouderde boek van Dr. S. Greydanus, Schriftbeginselen der Schriftverklaring.

Het boek valt in drieën uiteen (eigenlijk in vieren, maar het vierde deel is een bijlage, een uitweiding over een onderwerp, het ontstaan van de canon, dat in deel I ter sprake komt). Het eerste deel spreekt over de bijbel als leesboek. Hierin komen algemeen-hermeneutische regels, gezichtspunten en behartenswaardigheden ter sprake. Het tweede deel heet: Aspecten van het lezen. In dit gedeelte krijgt degene die exegese verricht met het oog op een te maken en te houden preek een stap-voor-stap-begeleiding. In het derde deel: "De reikwijdte van profetenwoorden" komen een drietal onderwerpen ter sprake die aan de Schrift-uitlegger bijzondere eisen stellen: 1. Hoe stellen wij de vervulling van een profetie vast? 2. Wat verstaan we onder typologie? 3. Hoe leggen we de gelijkenissen uit? Het vierde deel gaat gedetailleerd in op de wording van de oudtestamentische canon. Het boek eindigt met een beknopte literatuurlijst, die in kort bestek wat boekentitels noemt van alle onderdelen van de bijbelwetenschap.

Ik wil nu een wandeling door het boek maken om hier en daar stil te houden en te wijzen op iets dat de moeite van het onthouden waard is, maar ook om af en toe met de schrijver in discussie te gaan. Dr. Van Bruggen kan over moeilijke onderwerpen helder schrijven. Zijn betoog is puntig en heeft niet zelden dwingende kracht. Doordat hij zichzelf deze kwaliteiten goed bewust is, heeft zijn schrijven tegelijk iets dat tot tegenspraak prikkelt. Ik denk dat hij die tegenspraak in zijn leven iets te weinig te horen gekregen heeft. Zodoende komt hij hier en daar wat pedant over.

1. Zeer behartenswaardig is wat de auteur op pag. 12 vv. over de canonvorming opmerkt. Ik citeer hier wat uitvoerig:

"Hoewel van vele zijden gesuggereerd wordt dat de kerk de canon zelf heeft gevormd, is dit historisch onjuist te noemen. De canon van het Oude Testament, zoals deze in bijbels zonder apocriefe boeken staat afgedrukt, gold reeds in de tijd van Jezus en de apostelen. Maar niemand kan aangeven wanneer men deze canon uit zou hebben 'gemaakt'. Zij is er eenvoudig.... Hetzelfde geldt voor de canon van het Nieuwe Testament. In allerlei boeken kan men lezen, dat deze eerst op het concilie van Carthago in 397 definitief is

vastgesteld. Slaan we echter de acta van dit concilie op dan blijkt dat men er vele punten oij de agenda had staan en dat slechts één artikel (XLVII) handelt over de bijbelboeken. De aanhof luidt dan: "Overeenstemming was er ook op dit punt: buiten de canonieke boeken mag in de kerk niets gelezen worden onder de naam 'Goddelijke Schriften'". Het concilie stelde dus niet de canon vast, maar verbood niet-canonieke geschriften bij liturgische schriftlezing te gebruiken. In het artikel volgt dan een lijst van de canonieke geschriften, niet om deze nu vast te stellen, maar om het ~~vergaans~~ nauwkeurig te vergrendelen. De lijst hoort niet bij het besluit, maar wordt er als een bekende lijst aan toegevoegd. Reeds eeuwen eerder bestond de canon". (pg. 12/13).

Zelf heb ik een dergelijke opmerking ook wel eens gemaakt en ik verwees daarbij naar de eerbiedige formulering in art. 5 van de N.G.B.: "Al deze boeken alleen ontvangen wij voor heilig en kanoniek...", maar ik ben blij dat deze stelling nu historisch bewijs ontvangt bij dr. Van Bruggen.

Dat historisch bewijs wordt wat het Oude Testament betreft geleverd in deel IV, door de schrijver als bijlage getypt: Hoe oud is het Oude Testament? De schrijver rekent daar af met de mythen van het concilie van Jabne als zou dat verantwoordelijk zijn voor de vorming van deze canon. In werkelijkheid zijn er meerdere samenkomsten van joodse geleerden tussen 70 en 100 na Christus in die plaats geweest en van geen dezer rendezvous zijn bindende uitspraken bekend (167/168).

Wel spelen in de rabbinale discussies van die tijd twee bijbelboeken een rol: Hooglied en Prediker, ten aanzien waarvan de vraag gesteld werd of zij de handen onrein maken. De auteur behandelt deze uitdrukking en komt tot de conclusie dat ^{dat} daarmee niet het al of niet toebehoren tot de canon kan zijn bedoeld, omdat voor alle rabijnen, ook voor genoemde boeken, vaststond, maar dat het in deze 'verfijnde discussie' gaat over de individuele graad van heiligheid van een bepaald bijbelboek en de implicaties daarvan voor het al of niet mogen aanraken van de heilige synagogale rollen (pg. 171).

Van Bruggen spreekt in dit verband van een verfijnde discussie onder de rabijnen, maar zijn eigen betoog en de conclusie waartoe hij komt, moet ik toch ook erg subtiel noemen. De bedoeling van zijn redenering zal zijn om op grond van de rabbinale bronnen het toebehoren van Hooglied en Prediker tot de canon veilig te stellen en dan voorts het rabbinale onderscheid tussen pro- en deuterocanoniek te laten voor wat het is.

Maar men gaat dan wel erg formeel te werk. Denkt men meer inhoudelijk, dan blijft staan dat er onder de rabijnen over gediscussieerd is in hoeverre Hooglied en Prediker goddelijk te noemen zijn (pg. 173). Ik kan het niet helpen dat te vergelijken met de aarzelingen die er lange tijd in de christelijke kerk geweest zijn ten aanzien van 2 Petrus en Judas of deze geschriften wel tot de Heilige Schrift behoren. Deze aarzelingen hangen ongetwijfeld samen met de kwaliteit van de betrokken boeken. Het is ondenkbaar dat er wat het O.T. betreft onzekerheid zou hebben bestaan rondom bijvoorbeeld de profetie van Jesaja en wat het N.T. betreft rondom de brief aan de Romeinen. Dat wil zeggen, dat wij vanuit een natuurlijk gevoel voor nuance de aarzelingen bij de rabijnen kunnen beamen of althans begrijpen.

Voor mij betekent dit dat we er vroede mee moeten hebben dat er om de canon heen een smalle rand van onzekerheid zit. Deze onzekerheid is niet zozeer van formele maar meer van inhoudelijke aard. Zij is verder in zoverre functioneel dat ze ons waarschuwt tegen het overvragen en het oneigenlijk gebruiken van de Schrift als openbaring Gods. Want het valt mij op dat mensen die een waterdichte leer betreffende de canon der Heilige Schrift voorstaan, ten diepste op zoek zijn naar een goddelijk gezag voor wat zij zelf allemaal uit de Heilige Schrift menen te kunnen afleiden. Zo'n waterdichte canonleer wordt voorgesteld als een uitvloeisel van de verschuldigde eerbied tegenover de goddelijke openbaring, maar is in werkelijkheid een uiting van heers- en dramzucht. Men hoórst over de bijbel en over de gewetens en men kan dáárvan geen enkel punt van onzekerheid aan zich toelaten. Van Bruggen wil dus in de bijlage iets te veel.

2. Het volgende punt betreft een algemene hermeneutische grondthese van de schrijver, waarvan ik opnieuw met een wat bredere aanhaling begin: "Bij het leesboek 'bijbel' verwachten velen vol hoop van de theologie een aantal leesregels, waarmee men als met een looper elk tekstsloot kan openen. Deze verwachting is onjuist. Leesregels gaan in principe niet voor ons uit. Zij volgen ons. Er zijn wel groeperingen die een sleutel voor het slot meenemen. De Mormonen of Jehova's getuigen. Maar het is dan ook duidelijk dat het lezen vanuit Mormons of Russells code geen recht doet aan de bijbel..... (De regels van het lezen gaan dus niet voor ons uit, maar ze volgen) ..... Bij taal als zodanig is dit anders. De taal, als conventioneel tekensysteem, laat zich in belangrijke mate beschrijven in een grammaticaal vorm-gebonden regelsysteem.... Bij het uitleggen van de bijbel (nu) hebben we alles te maken met de talige vorm van de tekst. Studie van het Hebreeuws, Aramees en Grieks is nodig. Dit zijn geen heilige, ongewone talen. Er is geen bijbelse taal. Er is wel een bijbelse tekst. Nu menen enkelen in de literatuurwetenschap en in de theologie dat men ook een soort tekst-grammatica kan schrijven. Ten onrechte. De tekst is in onderscheid van de taal niet conventioneel en niet aan een bepaald tekstproductie-systeem gebonden. Talig zijn wij niet vrij om te **klinken** zoals wij willen. Maar textueel zijn wij vrij om te zeggen wat ons lust en dat kan ook in het open systeem van de taal. Dit brengt nu mee, dat het verstaan van een tekst begint bij de gegeven tekst zelf en niet op een algemeen niveau." In een voetnoot voegt de schrijver toe: "Ontkend wordt niet dat de tekst een structuur vertoont. Evenmin dat de auteur in zijn keuze van de structuur kan aansluiten bij door anderen gevolgde structuren (sonnet; verhaal-opbouw met climax; brief met proëmium, epiloog e.d.). Deze feiten geven echter nog geen aanleiding teksten te beschouwen als resultaat van een tekst-productiesysteem." (pg. 20v.) Kort samengevat: ben je in het gebruik van de taal gebonden aan een systeem, voor het produceren van een tekst ben je vrij. "Logische consistentie is wel een kwaliteit, die de tekst moet vertonen, maar geen tekstvormkenmerk.

Wie over dit probleem meer wil weten, kan terecht in het heldere boekje van dezelfde schrijver: Bijbelse taal? De samenhang tussen inhoud en taal van de bijbelse openbaring, Amsterdam 1971.

In principe ben ik het eens met de **auteur**, maar ik geloof dat hij overdrijft. En dat hangt misschien samen met het feit dat hij nieuwtestamenticus is. Ik onderscheid Oude en Nieuwe Testament niet eens in die voege dat er in het Oude Testament een overwicht van de vorm op de inhoud is en in het Nieuwe een overwicht van de inhoud op de vorm. Wie het OT bestudeert krijgt dus meer met vormen, tekst-vormen te maken. Hij treedt de wereld van het oude nabije oosten binnen, waarin de conventionele tekst-vorm schering en inslag is. Ik weet dat het OT daarin niet onderscheidloos is opgenomen. Mij valt tenminste op, dat in de Schrift de vorm, hoe nadrukkelijk ook voorhanden, toch dienstbaar blijft aan de inhoud. Dat bijv. de figuur van de herhaling, die in de literatuur van Ugarit zo verdragend werkt in de teksten, in het OT veel meer functioneel aanwezig is. Maar toch, een overvloed van vormen.

Waaronder er zijn die zo met de inhoud verweven zijn, dat het onderscheid vorm-inhoud haast ondoenlijk is. Denk bijv. eens aan het getal in de getalspreuk (bekend voorbeeld: Om drie, ja, om vier zal Ik het niet herroepen, in Amos 1 en 2), of de abeadaria in de psalmen, of het eigenaardige in de Aäronietische zegen van Num. 6, dat een opklimmende reeks van woorden bevat: drie, vijf, zeven, en van letters: 15, 20 en 25, of de psalm van de zeven donderslagen (29), of dat in Davids dankgebed voor de grote belofte via Nathan (2 Sam. 7) het woord 'uw knecht' tien maal voorkomt en dat in datzelfde dankgebed de Here God evenzo tien maal aangesproken wordt en dat beide 't geval is in zowel 2 Sam. 7 als 1 Kron. 17, maar dan op verschillende plaatsen. Ik moet zeggen, dat zulke gegevens mij danig in verlegenheid kunnen brengen.

Wat moet ik daarmee aan, dat in Psalm 29 zeven maal 'de stem des HEREN

genoemd wordt. Is dat opzettelijk gebeurd? Heeft dit een dichter met een vooropgezette voorraad van zeven zo gedicht? Of ging dat spontaan? Martin Buber heeft van een trefwoordenstijl gesproken. Van Bruggen zal zeggen: Nu, geen bezwaar, maar daar kun je geen voorafgaande regel van maken, dat is meer een exegetische conclusie (pg.22). Maar 't betreft toch een verschijnsel dat wij zo niet kennen en zouden we daarom iemand die op het punt staat de tekst binnen te wandelen niet op de mogelijkheid attent moeten maken, dat hij zulke verschijnselen kan tegenkomen?

Wat al te simplistisch schrijft Van Bruggen in dit verband over Genesis 1. "Wij krijgen dan bij Gen. 1", zo schrijft hij wat spottend, "als leesregel mee dat het een kadervertelling is. Wat zijn kadervertellingen? Vertellingen waarvan wij op grond van de exegetische vaststellen, dat de auteur niet alles even letterlijk op hetzelfde niveau heeft willen plaatsen, maar dat hij een hoeveelheid amorfe stof en informatie op het presentieerblad heeft gelegd van een moraal of een vertelschema. Het woord kadervertelling zou bij Gen. 1 als conclusie uit de exegetische kunnen komen, maar het kan nooit van te voren worden opgelegd aan de tekst. Zij de boeken van De Jong over de tweede wereldoorlog als kadervertellingen en niet-historische boeken aan te duiden, omdat hij de geschiedenis in vijf jaren verdeelt? We weten, dat dit kader ontleend is aan de feiten en geen opgelegd kader vormt"

Op de vraag over de boeken van De Jong antwoord ik met 'nee'. Maar het vijfjaren-schema is bij deze boeken zo uiterlijk en zo parallelloos, dat in onze cultuur niemand daar verkeerde conclusies uit trekt.

Maar in de oudoosterse en bijbelse literatuur moeten we wel degelijk rekening houden met de mogelijkheid dat de zeven-dagen-vorm een niet letterlijk bedoelde rangschikking van de stof is, gezien de eigenaardige rol van het getal in het structureren van literaire teksten. Te meer daarmee rekening mogen houden, omdat ook een niet-ideologisch bezwaarde natuurwetenschap met feiten komt die op z'n minst een ingewikkelder toedracht van de wording aller dingen doet vermoeden. Noch die natuurwetenschappelijke feiten, noch die literaire eigenaardigheid zijn beslissend voor de uitleg. Dat erken ik volmondig. Maar gezien zowel het een als het ander vind ik het zonder meer legitiem, dat bij de uitleg van Gen. 1 de vraag meespeelt of we hier misschien met een tekstvorm te maken hebben, die toen en daar onmiddellijk begrepen werd dan hier en nu. Met andere woorden: daar mag naar gezocht worden. En intussen is het raadzaam om uit Gen. 1 niet teveel gedetailleerde conclusies te trekken. Ze bemoeilijken het gesprek met de natuurwetenschap onnodig. Men behoeft overigens de moeilijkheden die hier liggen niet opgelost te hebben alvorens in geloof te zeggen, dat Gen. 1 hoe dan ook (samenvattend, kaderend) ten diepste recht doet aan wat in den beginne geschied is.

Kortom, Van Bruggen zegt dus, dat de taalgebruiker gebonden is aan een conventioneel regelsysteem en de maker van de tekst is dat niet. Ik geef toe, dat de maker van een tekst in principe oneindig veel meer mogelijkheden ter beschikking staan dan de taalgebruiker, maar toch aarzel ik wat de bijbel betreft en vooral het Oude Testament. Wist ik maar in hoeverre de tekstproductie conventioneel was, aan vormen gebonden.

Aan vormen gebonden, of op vormen geïnspireerd. Dat laatste kan ook. Men kan natuurlijk een tekst als Amos 4:4v gewoon voor de voet op exegetiseren. Maar de tekst wint toch niet weinig aan scherpte als je er Psalm 100 bij houdt en dan ontdekt dat het gaat om een spottende nabootsing van een cultuspsalm van Bethel's heiligdom: "Komt naar Bethel - en pleegt afval!, naar Gilgal - vermeerder de afval! Brengt 's morgens uw slachtoffers, op de derde dag uw tierden! Ontsteekt een lofoffer van het gezuurde en roept vrijwillige offers uit; doet het horen! Zo wilt gij het immers gaarne, o Israëlieten, luidt het woord van de Here HERE".

Maar met dit voorbeeld zou de schrijver het eens kunnen zijn, gezien wat hij schrijft over de stijl op pg. 91/92.

Literaire vormen - we moeten niet vergeten dat Israël geleefd heeft in een wereld die stijf stond van ritueel en magie, die voor vele en veelsoortige literaire schablonen gezorgd zal hebben - daar is de openbaring na-

tuurlijk niet aan onderworpen geweest. De vormen werden omgekeerd aan de hoge inhoud dienstbaar gemaakt. Maar het zou kunnen zijn, dat ze dienend aanwezig zijn op een wijze en in een mate die wij (nog) niet overzien. En zo is te vermoeden dat er no menige tekst is die door een meer verfijnde hermeneutiek beter en rijker tot spreken kan worden gebracht en uit de kluisters van misverstand ontslagen.

3. Heel goed is wat Van Bruggen schrijft over de scopusexegese. Ik citeers: "Een derde ziekteverschijnsel doet zich voor, wanneer men bij het bijbellezen alleen maar de zogenaamde scopus meer kan zien. Met het woord "scopus" wordt de hoofdbedoeling aangeduid. De bijbel heeft als geheel een scopus: de eer van God vermeerderen door zondaars te behouden en hun een heilig leven te leren in deze wereld. De bijbel is niet gegeven met als voornaemste doel het opstellen van bijbelse kruiswoordraadsels..... Helaas wordt dit scopusbegrip echter al te vaak gebruikt om de rest van de tekst van de tafel te vegen. Alsof de stelling, dat de mens voornamelijk leeft door het kloppen van zijn hart, excuus zou kunnen vormen om hem armen en benen af te hakken. Dat is echter wat gebeurt bij de bijbel". (pg. 35v)

In dit verband komt ook het gezegde ter sprake dat de bijbel geen handboek is voor wetenschappen: "Dit is stellig waar. Maar in naam van het heilskarakter van de bijbel begaat men vervolgens het onheil om te concluderen dat de bijbel dus ook geen enkele betekenis voor wetenschap kan hebben... Alsof een partikuliere correspondentie soms niet beslissend materiaal aandraagt voor de geschiedschrijving... Er drijft heel heel wat mee op de stroom van de rivier! Er staat heel wat in de bijbel, waarvan we niet zeggen, dat het de scopus vormt, maar dat er wel in meekomt en ook waar is" (pg. 36).

Goed is ook even verder de waarschuwing tegen het tegenovergestelde: "Het ..... gevaar is .... dat men vanwege de begeerte naar een volledig christelijk model voor een van deze wetenschappen, de scopus van een tekstgedeelte vergeet en de tekst gaat overvragen op onderdelen. Een bijbelse psychologie, geologie, linguïstiek ed. laat zich niet bouwen op schaars en incidenteel bijbels materiaal, dat min of meer toevallig meekomt in tekstgedeelten" (pg.36). Van Bruggen ziet het bijbelgezag hier meer in controlerende zin. Met de aantekening 'voorzichtig' (zie onder 2) zou ik dat willen beamen. Maar voor de rest: van harte accoord en aanbevolen.

4. Onder het kopje 'lezen is spraakles' heeft Van Bruggen het over het verstomde lezen, d.w.z. dat het Woord van God bij ons zonder antwoord blijft (pg. 38). Dat sluit aan bij mijn pleidooi voor het beamend lezen (zie Rondom het Woord, 23e jrg. nr. 2). In dit verband denk ik ook aan de waarschuwing die ik van Miskotte eens hoorde of las tegen het gevaar van het eenzaam lezen. En ook herhaal ik bij dit punt mijn meerdere malen gegeven advies om de Schrift voor jezelf hardop te lezen, het liefst in de grondtalen.

5. Niet zo enthousiast ben ik over de uitleg van Psalm 69 als leesproef. Van Bruggen wil het opschrift 'van David' serieus nemen en dat heeft tot gevolg, dat een deel van Davids levensgeschiedenis, de opstand van Absalom, zo goed en zo kwaad als dat gaat, in de tekst van de psalm wordt ingelezen. Het knelpunt is dan natuurlijk met name het slot van de psalm, vs. 36: "Want God zal Sion verlossen en de steden van Juda bouwen", wat toch wel tamelijk duidelijk naar de tijd van de ballingschap wijst (zie Jes. 44:26). Maar ook verder maakt dit inpassen nogal een gedwongen indruk, zonder dat er echte winst tegenover staat. De psalm doet volgens mij denken aan Psalm 102, waar evenzeer persoonlijk leed met de ballingschapsellende wordt geassocieerd en waarboven staat: "een gebed van de ellendige wanneer hij bezwijkt, en voor de HERE zijn klacht uitstort". Dit zou ook voor Psalm 69 een passend opschrift zijn. Maar er staat boven 'van David' zal Van Bruggen zeggen en gelijk heeft hij. Maar er is wat aan de hand met dat opschrift 'van David'. Als je de LXX bekijkt dan is er een hele reeks van psalmen die daar aan David worden toe-

geschreven, terwijl ze in MT naamloos zijn; in LXX-telling: 32, 42, 70, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103 en 136. Het omgekeerde, psalmen in MT wel en in LXX niet aan David toegeschreven, komt voor in 121 en 123, terwijl Psalm 39 beide in MT en in LXX zowel met David als met Jedutun in verband wordt gebracht. Ook Psalm 88 is van de Korachieten en tegelijk van Heman de Ezrachiet (wat misschien kan samengaan).

Ook zijn er twee psalmen, die in het OT naamloos zijn, en in het NT aan David toegeschreven worden, te weten: Psalm 2 in Hand. 4:25 en Psalm 95 in Hebr. 4:7. Misschien mogen we voorzichtig de conclusie trekken, dat de neiging bestaat om psalmen die naamloos waren alsnog aan David toe te schrijven. Toch kan er ook een andere reden zijn. Eigenaardig is bijvoorbeeld dat Psalm 137 (LXX: 136) in de griekse vertaling aan David is toegeschreven. Je zou zeggen, daaruit spreekt een totaal gebrek aan historisch besef, omdat dit zo'n duidelijke ballingschapspsalme is: "Aan Babels stromen, daar zaten wij ...", zozeer dat je een zodanig gebrek eigenlijk aan geen zinnig mens kunt toeschrijven, ook niet aan de griekse vertaler dus. Of zou misschien de passus van vss. 5-6, die spreekt over de liefde tot Jeruzalem, de LXX aan David hebben doen denken, aan David met z'n sterke Sionsliefde? (zie Psalm 132 : "Here gedenk aan David..."). Het opschrift zou dan niet meer betekenen dan: 'in de geest van David'. Wij moeten vooral niet vergeten, dat de naam David in de Schrift dubbel voorkomt: als aanduiding van de lijfelijke koning en van de meesiaanse vorst van de toekomst (bijv. Hos. 3:5; Ez. 34:23,24). ///Eigenlijk bedoelde ik zelf, de vorige maal bij de behandeling van Psalm 138, ook deze tweede David, niet de David van de bijbelse geschiedenis, maar die van de grote belofte///

We kunnen daar rekening mee houden als we boven een psalm zien staan: 'van David'.

In ieder geval kunnen wij, gezien de hiervoor gebruikte gegevens, over dat opschrift niet zo stellig spreken als Van Bruggen dat doet. En dat bedoel ik niet vliegenvangerig. We moeten er in 't algemeen een beetje voorzichtig mee zijn, met die opschriften en erg belangrijk zijn ze ook niet. Het helpt ook niet zoveel verder, wanneer je erin slaagt bepaalde bijzonderheden uit Davids levensgang in de psalm terug te vinden. Vaak leidt het maar af, want het is niet voor niets dat de fraseologie van de psalmen vaag is. Juist daardoor is het psalmboek een huis met vele woningen.

Onnodig dus ook van Van Bruggen om in dit verband de exegeet J. Ridderbos het verwijt te maken, dat hij in zijn psalmencommentaar nonchalant met de auteursnaam 'David' is omgesprongen (pg. 39).

Dat is trouwens een kenmerkend trekje van de auteur om schrijvers die geestelijk niet ver van hem afstaan met een enkele opmerking van zich af te schrijven. De arme J. Ridderbos overkomt dat op pg. 127 nog een keer.

Maar Van Bruggen behoort tot een kerk die er belang bij heeft, althans hier in Nederland, de kleinste verschillen als groot en onoverkomelijk voor te stellen. De ware-kerk-ideologie vraagt dat. Jammer en bespottelijk.

6. en mooi gedeelte in het boek is het stuk over de exegese van 1 Kor. 15:29 op pg. 43-53. Je zou het een exegetisch reisverslag kunnen noemen. Het is om twee redenen mooi. In de eerste plaats omdat van een moeilijke tekst een alleszins overwegenswaardige uitleg wordt geboden, maar in de tweede plaats vanwege dat verslag van de reis door exegese-land. Prachtige, wijze opmerkingen worden onderweg gemaakt, waarvan ik er twee, beide op pg. 49, noem.

"Deze weg loopt dood. En dat hoort ook bij lezen en exegetiseren: een veelbelovende weg die doodloopt. De bereidheid om dan rechtsomkeerd te maken kan niet verhinderen, dat de aardigheid er eerst wat af is".

Hoe waar is dat! En:

"Ook psychologie speelt een rol bij het exegetiseren. Terwijl we na het doorlezen van wat commentaren gemakkelijk met een doorsnee-conclusie genoeg konden nemen, daagt een mislukking uit tot een hernieuwde poging. Dit is een gevaarlijk stadium in de exegese: hier geldt de waarschuwing van Rückert dat men ook lang aan een tekst kan werken, omdat men nu eenmaal een resultaat wil hebben. Wie doorgaat heeft de schijn tegen".

In de voorgedragen exegese van deze tekst speelt het woordenboek van Liddell-Scott een belangrijke rol. Dit is, anders dan het lexicon van W. Bauer, een algemeen woordenboek van de griekse taal. Van Bruggen geeft daaraan de voorkeur en verantwoordt zich over deze voorkeur op pag. 70: "Er zijn woordenboeken die het hebreëus van het Oude Testament en het grieks van het Nieuwe Testament voornamelijk beschrijven binnen de grenzen van het woordgebruik binnen de bijbelse teksten. Het voordeel van zulke woordenboeken bij de bijbel is, dat ze vaak veel plaatsen behandelen en ruimte hebben om dieper op details in te gaan. Het nadeel is echter, dat de invloed van de exegese in deze lexica ongemerkt wat groter wordt. Een tweede nadeel is, dat de woorden binnen een wat willekeurig beperkt gebied bestudeerd worden. Dit laatste speelt een grotere rol bij het Grieks dan bij het Hebreëus. De schrijvers van het Nieuwe Testament-gebruikten woorden die in hun tijd gangbaar waren. Voor een goed begrip van hun woordgebruik is een algemeen woordenboek van de griekse taal zeer gewenst: de bewegingsmogelijkheden van een vis kunnen beter bestudeerd worden door in een duikerklok af te dalen op de zeebodem dan door de vissen te observeren in een aquarium".

Deze opmerking is typisch voor de auteur, omdat hij immers ook van een speciale, bijzondere, bijbelse hermeneutiek niet wil weten (pag. 26vv). Hij wil het lezen en uitleggen van de Schrift laten verlopen langs regels die een algemene geldigheid hebben. Vandaar zijn voorkeur voor een algemeen woordenboek van de griekse taal. Dit stroven naar algemene geldigheid verdient bijval. Toch zou het wat het OT betreft gemakkelijk tot te snel getrokken conclusies kunnen leiden, omdat het OT, compleet met zijn ingebed-zijn in de oudoosterse wereld, ons vreemder is, verder van ons afstaat dat het Nieuwe. Juist de kennis van de Umwelt van het OT zou er ons van kunnen weerhouden, het zeven-dagen-schema van Genesis 1 te vergelijken met het vijf-jaren-schema in de boeken van Dr. L. de Jong. Er is wat betreft die algemene geldigheid werkelijk verschil tussen het Oude en het Nieuwe Testament. De Umwelt van het NT is ons meer vertrouwd, bekend en eigen dan die van het OT. Ook als men het OT in een algemeen kader plaatst, blijft dat algemene nog bijzonder.

7. Wat in de rest van dit tweede deel van het boek volgt, is van grote waarde voor de beginnende exegëet. Allerlei nuttige en nuchtere vingerwijzingen worden gegeven op het gebied van de bijbeltekst, de bijbeltalen, de vertalingen, de woordenboeken, de grammatica's, de exegetische commentaren, de handboeken over geschiedenis en cultuur en landschap. Eigenlijk bewijst het boek in dit deel zijn grootste bruikbaarheid. Van harte aanbevolen.

8. Het derde deel van het boek gaat in op een drietal hermeneutische kernonderwerpen, die veel besproken worden en de behandeling waarvan grote consequenties heeft voor veel schriftplaatsen:

1. Hoe wordt de profetie vervuld?
2. Wat is typologie eigenlijk?
3. Hoe moeten gelijkenissen worden uitgelegd?

Over het derde punt zal ik hier niet spreken. Ik zeg alleen: lees dat vooral, want het behoort tot het beste van het boek. Over de andere punten en vooral het eerste kan ik niet zo enthousiast zijn.

9. We zullen nu in discussie gaan met de schrijver over het onderwerp 'vervulling van de profetie'. Eerst wil ik een mooie uitspraak op pag. 104 doorgeven: "Terwijl de toekomstprofetie niet geschikt is om de toekomst in kaart te brengen, is zij wel geschikt om de vervulling, wanneer die komt te herkennen".

M.i. echter verlaat de schrijver het hoge niveau van dit woord als hij vervolgens aan de hand van een voorbeeld (Psalm 16) duidelijk wil maken, dat de Schrift in het Oude Verbond een soort Christusbewijs levert.

"(Petrus) citeert (op de Pinksterdag) een gedeelte van Psalm 16, waarin David spreekt over iemand die geen ontbinding zal zien en die niet aan

het dodenrijk zal worden overgelaten. Daarna legt Petrus dit woord naast de feiten: David is gestorven en zijn graf is nog altijd aan te wijzen in Jeruzalem. De psalm kan dus niet slaan op David zelf. Er is een openheid in deze psalm naar iemand anders. Wie beantwoordt dan daaraan? Petrus weet na Pasen het antwoord: de psalm slaat op Jezus, die wel begraven werd, maar niet aan het graf werd overgelaten. David mocht van te voren schouwen wat nu gebeurde" (Pag. 112).

Ik geloof toch, dat Christus hier te gemakkelijk in de psalm wordt ingelezen. David spreekt hier niet over "iemand die...", maar over zichzelf. En de woorden vol vertrouwen dat God zijn ziel niet aan het dodenrijk zal prijsgeven en dat zijn vlees in veiligheid zal wonen, kunnen op zichzelf heel goed zo worden uitgelegd, dat David zeker is van Gods bescherming in een situatie van extreem levensgevaar. Wel drukt de schrijver zich heel goed uit als hij zegt dat de psalm een openheid laat naar iemand anders. Men kan ook zeggen: de psalm roept letterlijk genomen een verlegenheid, een vraag op. Maar dat is lang nog geen bewijs. Ik denk dat het Christusbewijs - waarvan het NT inderdaad spreekt, Hand 9:22, 18:28 - ten eerste gelegen is in het feit van Christus dood en opstanding en ten tweede, wat de Schriften betreft, in de veelheid van aanduidingen, hetzij positief door de voorzeggingen bij de profeten en negatief door de vragen die door allerlei woorden en gebeurtenissen worden opgeroepen. Eerder zegt de auteur dat Christus past in de witte vlekken op de kaart van de profeten (pag. 109). Dat is toch iets anders dan "David mocht van te voren schouwen wat zou gebeuren. Christus komt, naar een bekende uitdrukking van Calvijn, in het gewaad van de Schriften tot ons, maar Hij is Zelf meer dan het gewaad. Van Bruggen zet zich in dit gedeelte sterk af tegen Marcion, of liever: tegen de moderne bijbelkritische wetenschap, die hij in de ban van Marcion ziet. En wat was het foute van Marcion? Van Bruggen ziet dit als het fijne puntje dat Marcion de vervulling van het OT is gaan ombuigen in de richting van een christologische interpretatie achteraf.

"Nu de zon van de waarheid is gaan schijnen, glanst ook het dode oppervlak van de maan van het Oude Verbond: het is echter een gelgende glans" (pag. 110). Ik betwijfel of we hier een juiste weergave van Marcion voor ons hebben. Het verschil tussen de kerk en Marcion was niet een verschil in interpretatie van de Bijbel, maar de Bijbel zelf. Bij Van Bruggens weergave van Marcion's opvatting wordt niet duidelijk waarom Marcion het OT en veel van het NT schrapt; hij had alles dan rustig kunnen laten staan. Maar Van Bruggens verzet gaat hier vooral tegen de eigentijdse bijbelkritische wetenschap, waarbinnen de gedachtengang van Marcion volgens hem bijna gemeengoed is geworden. Als volgt: "In de moderne bijbelkritische wetenschap gaan verreweg de meeste exegeten uit van de gedachte dat de evangelisten vanuit hun ervaringen rond Jezus nu tot een vernieuwde interpretatie van het OT komen" (pag. 110v). Wat bij Van Bruggen tegenover elkaar gesteld wordt is dit: enerzijds een argumenteren vanuit de bedoelde betekenis van het OT en zo terechtkomen bij Jezus Christus als de vervulling van het OT. Dat is wat in het NT gebeurt, zegt hij, en anderzijds dat aan de Oudtestamentische teksten een latere interpretatie of een toegevoegde betekenis wordt gegeven. Dat is wat de moderne kritische bijbelwetenschap doet. Wat Van Bruggen van deze moderne wijze van doen vreest, is willekeur. Zoals je inderdaad willekeur kunt vrezen bij (bijv.) de paus van Rome, die het ius interpretandi heeft, het recht om de kerkelijke traditie te interpreteren. Zo kan die kerk volhouden, dat de pausen door de eeuwen heen onfeilbaar geweest zijn in hun officiële spreken: wat er mis was, wordt weggeïnterpreteerd. Inderdaad, als vervullen gaat betekenen, dat er in een nieuwe situatie aan oude teksten een nieuwe betekenis gegeven mag worden, dan is het hek van de dam. Dat is willekeur. Maar nu vervalt Van Bruggen m.i. in een fundamentalistische reactie hierop. (Het is eigenaardig, dat in dit boek over het lezen van de Bijbel met geen woord gesproken wordt over het fundamentalisme!)

Waarom een fundamentalistische reactie? Wel het fundamentalisme heeft altijd moeite met het historisch karakter van de goddelijke openbaring. Het ziet de Schrift wel als fundament, maar veel minder als weg. En de

Schrift is beide: fundament en weg. Wie enkel maar die weg ziet, staat al bijbellezend op een station: de trein komt van de ene kant, stopt en gaat door, de andere kant op. Wie niets anders dan het fundament ziet, staat al bijbellezend op een verdieping: hij kan met de lift naar boven en naar beneden; opstijgen tot God en afdalen in het Woord van God. Ik zou zo graag die beide bewegingen vasthouden, want ze hebben beide hun recht.

Van Bruggen wil dus in Psalm 16, zoals we gezien hebben, een glasharde Christusvoorspelling vinden. Hij grijpt daarbij terug op de apologetische vaders uit het begin van de kerkgeschiedenis (pag. 106). Tegenover de vaagheid van de moderne bijbelkritische wetenschap wil ik dat wel begrijpen en sprekt het me zelfs aan. Toch zie ik er ook iets docetisch in, een ergernis nemen aan het feit dat God het behaagd heeft zijn Woord de weg van historische ontwikkeling te laten gaan. Op een van de eerste regels van het boek (pag. 5) staat al meteen een tegenstelling die te denken geeft: "Wat is het eigenlijke van een boek: is het goddelijk geïnspireerd of menselijk geëvolueerd?". Het gaat me niet om de tegenstelling: goddelijk - menselijk, maar om die tussen inspiratie en evolutie. Is dat een tegenstelling? Het is moeilijk om de eeuwigheid en de tijd aan elkaar vast te knopen. Ik kan dat ook niet. Daarom werk ik wel met twee woorden die elkaar tegen lijken te spreken: fundament en weg, een beeld van stilstand en een beeld van beweging. Bij Van Bruggen wordt dit een of...of. Hij doet teveel eeuwigheid in de ene, afzonderlijke tekst. Ergert zich eraan, dat de Christusvoorzegging niet duidelijker is in het OT. Als hij er het pleit voor voert, dat wij bij de profeten van 'toekomstvoorspellingen' blijven spreken (niet incidenteel, niet geïsoleerd, maar toch!, pag. 111) dan val ik hem bij. Ook ik erger me eraan als een de Christus en zijn toekomst getornd wordt en het duidelijke dar erin is met onduidelijkheid wordt omgesproken. Maar daarom mag je die duidelijkheid nog niet forceren.

En dat doet de schrijver hier en daar, wel, nog. Een voorbeeld. Ik citeer: "Wanneer de engel in de dromen van Jozef zegt, dat de geboorte van Jezus uit de maagd Maria de 'vervulling' is van het profetische woord van Jesaja, dat de maagd zwanger zal worden en een zoon zal baren en dat men Hem de naam Immanuel zal geven, dan kan de engel niets anders bedoelen dan dat het woord van Jesaja nog niet vervuld was en nu eindelijk wordt ingevuld (Math. 1:23). De christelijke spreker in de aan Justinus Martyr toegeschreven Dialoog met de Jood Trypho wordt dan ook niet moe om aan te tonen, dat de Joden geheel tegen de tekst van Jesaja ingaan wanneer ze deze profetie willen doen slaan op de geboorte van Hiskia. Deze christen uit de tweede eeuw kande niet het compromis van een aanvankelijke en latere vervulling. (Hier blijkt de agressie van Van Bruggen om in dit verband te spreken van een 'compromis'.) De engel spreekt ook niet over een 'latere' of 'rijkere' vervulling. Ook in Jesaja 7 is het raadselachtige woord over een vrouw (zonder vermelding van een man) een onvervuld woord dat als een teken aan het huis van David wordt gegeven" (pag. 115).

Maar eerder, op pag. 60v, had de schrijver ervoor gepleit om met de LXX (en eigenlijk ook met MT) Jes. 7:14 als volgt te lezen: "gij (zoon van David) zult hem de naam Immanuel geven". Dat de Masoretische punctuatie is gaan lezen: "zij zal noemen" verklaart de schrijver daar uit de joodse opzet om deze geboorte wat los te maken uit het huis van David. Ik kan me in deze tekstverbetering goed vinden. Maar juist als er staat: Gij, Achaz, zult hem de naam Immanuel geven, dan moet er toch een een eerste of aanvankelijke vervulling van dit woord in die tijd geweest zijn en een later komende, in het evangelie. En juist het feit, dat de profetie hier zo'n doel beoogt, maakt haar vaag en ongeschikt als stringent bewijs van de Christus. Wel is het zo dat wie in Jezus Christus als de Zoon van God en de Zoon van David gelooft, door deze profetie niet weinig in zijn geloof gesterkt wordt. Want, zoals de schrijver het zelf gesteld heeft, op pag. 109: "Terwijl de toekomstprofetie niet geschikt is om de toekomst in kaart te brengen, is zij wel geschreven om de vervulling, wanneer die komt, te herkennen". Dat is inderdaad wat de pro-

fetie doet.

Wat heeft de schrijver eigenlijk tegen de onderscheiding 'aanvankelijke' of 'voorlopige' een 'latere' of 'rijkere' vervulling? Hij wijdt er vanaf pag. 113 een apart hoofdstukje aan en zegt dan, dat er wel voorzeggingen zijn met een gecompliceerde structuur, waarvan je kunt zeggen dat ze bij stadia in vervulling gaan. Maar, zegt hij, een niet-samengestelde belofte of voorzegging wordt of vervuld, of niet vervuld. En woorden als 'armer' en 'rijker' passen niet bij het werkwoord vervullen. Ook hier blijkt de eigenlijke zorg van Van Bruggen heel duidelijk: "Via de terminologie van 'voorlopige' en 'rijkere' vervulling wordt in principe de wissel genomen naar een vervullingsconcept dat dichterbij het interpretatie-model komt. De vervulling is nu niet meer controleerbaar: misschien komt er later nog wel een 'rijkere' vervulling?! De vervulling wordt losgemaakt van de werkbetekenis van de tekst" (pag. 115).

Het is duidelijk wat de schrijver wil. Hij wil precies aan kunnen geven: hier is de voorzegging, en: daar is de vervulling. Hij wil de vlooiensprong van belofte naar vervulling door de lucht kunnen volgen, zonder gestoord te worden door de gedachte aan een evolutie, waarbij de belofte z'n weg door de geschiedenis aflegt als een mol in de grond.

Toch is dat laatste bij de belangrijke messiaanse belofte aan David in 2 Sam. 7 het geval. "Ook kondigt de Here u aan: de Here zal u een huis bouwen. Wanneer uw dagen vervuld zijn en gij bij uw vaderen ten ruste gegaan zijt, dan zal Ik uw nakomeling, uw eigen zoon, na u doen optreden. Die zal mijn naam een huis bouwen en Ik zal zijn koninklijke troon voor immer bevestigen. Ik zal hem tot een vader zijn en hij zal Mij tot een zoon zijn. Wanneer hij ongerechtigheid bedrijft, zal Ik hem tuchtigen met een roede der mensen en met slagen der mensenkinderen. Maar mijn goedertierenheid zal Ik niet van hem doen wijken, zoals Ik die heb doen wijken van Saul, die Ik voor uw aangezicht heb weggedaan".

Je denkt hier aan Salomo, je denkt hier aan de latere Davidszonen op Jeruzalems troon en je denkt als nieuwtestamenteel christen aan onze Here. Maar hoe impliciet! Echt niet zo dat je hier een gecompliceerde belofte hebt, die volgens Van Bruggen gemakkelijk in factoren kunt ontbinden, om dan te zeggen: toen is dat stuk vervuld en vervolgens dat andere. Het is helaas zo geweest dat de vrome Israëliet bij elke nieuwe Davidszoon zich afvroeg: is hij degene die komen zou of moeten we een ander verwachten? Zeker tot de ballinschap toe zat 't door elkaar heen en pas bij Kronieken kun je merken, dat de belofte zich heeft losgemaakt van de koninklijke dynastie.

Een ander voorbeeld. Ook in de woorden van de Here Jezus over de laatste dingen (Matth. 24) zijn twee perspectieven door elkaar heen geschreven. Gaat 't nu over de verwoesting van Jeruzalem of over het allerlaatste einde? Dat kun je niet meer uit elkaar halen. En de bedoeling daarvan is om te laten zien, dat Jezus' woord het Joodse einde en het wereldeinde als zijnde van eenzelfde geestelijke structuur openlegt. Indrukwekkend blijft hier, dat Jezus' profetisch woord ingaat in de geschiedenis en doorlopend zijn er momenten, waarop je daarvan iets in vervulling ziet gaan.

Trouwens, als we 't over 'vervulling' hebben, het zijn in de Schrift niet enkel voorzeggingen die in vervulling gaan. In een volgend hoofdstuk bespreekt Van Bruggen het verschijnsel van de typologie. Dus, dat "historische personen of gebeurtenissen of instellingen worden gezien als voorbeelden (Grieks: tupoi) voor latere of als voorafbeeldingen voor wat later komt". Ook daarbij speelt het woord 'vervullen' een rol. Bijv. Matth. 2:14,15: "Hij stond op en nam in de nacht het kind en zijn moeder, en week uit naar Egypte en bleef daar tot de dood van Herodes, opdat vervuld zou worden hetgeen de Here door de profeet gesproken heeft toen Hij zeide: uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen". Vervullen betekend hier: opnieuw opgaan, een nieuwe toepassing krijgen, in dit geval wel de meest volle die ooit mogelijk was geweest. Maar dit woord kon tussentijds ook gebruikt worden door Israëlitische ouders als hun kind uit de Egyptische verstrooiing thuiskwam: Uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen. Zoals de zin uit het visioen van Openbaring "en de zee was niet meer" niet alleen op een zeemansgraf in Urk te lezen staat (zoals de schrijver ergeens vertelt) en dan

wijst op 't allerlaatste einde, maar ook ergens in één van de IJsselmeerpolders bij een kerk opgesteld staat en dan slaat op een voorlopige tussentijdse vervulling. De zoen was niet meer vanwege de inpoldering. Gods Woord openbaart ons de stijl van het goddelijke handelen. En telkens wanneer we deze stijl van goddelijk handelen, zelfs in menselijke nabootsing of navolging zien, dan mogen we van vervulling spreken, al weten we, dat de vervulling nog uitstaat. Gods Woord gaat als een mol, niet als een vlinder door de geschiedenis, niet met hier en daar een landingsplaats, maar met hier en daar een molshoop, om de gang van de Here God te markeren. De hele problematiek die we hier aansnijden, komt nog eens aan de orde bij Psalm 2 (pag. 125vv). Van Bruggen schrijft: "Voor vele exegeten is de toepassing van Psalm 2 op Jezus een latere interpretatie, waarbij een davidisch koningslied bij de troonsbestijging een nieuwe belichting krijgt, doordat de oude woorden nu aan Jezus worden gehecht en dus een andere betekenis krijgen. Het is duidelijk, dat op deze wijze niet van een echte vervulling kan worden gesproken". Van Bruggen spreekt ervan, dat de moderne commentaren Psalm 2 ontledigen van de Christus en er een adoptie-lied van maken voor David. Hij laat dan zien, dat Psalm 2 van meer spreekt dan van adoptie nl. van verwekking: "Mijn zoon zijt gij, Ik heb u heden verwekt". Hij gebruikt daarbij een prachtig argument, dat nl. van David of één van zijn zonen nooit gezegd zou kunnen zijn: "Ik heb immers mijn koning gesteld over Sion, mijn heilige berg" (vs 6). De koning in Israël regeerde niet over het heiligdom. Dat heeft Uzzia smartelijk moeten ervaren. Toch gaat de schrijver dan weer te ver als hij een conclusie trekt: "Op grond van deze punten (een zestal argumenten, waarvan ik er vijf kan beaamen) moeten we concluderen, dat Psalm 2 reeds ten tijde van de eerste publicatie ervan door de luisteraars niet kon worden gerelateerd aan de regerende aardse koning, zodat de psalm vanaf het eerste begin de mensen heeft laten uitzien naar een koning die beantwoordde aan dit beeld en van wie deze profetenwoorden zouden gelden. De gelovige verwachting wordt dan beantwoord door de stem uit de hemel (in de evangeliën) en deze wordt beaamd door de prediking van de apostelen". (Pag. 129). Hierin is veel dat ik van harte beaam, maar 't gaat te ver als er gezegd wordt, dat de psalm niet gerelateerd kon worden aan de regerende aardse koning. "Ik heb u heden verwekt" zegt de Here in vers 7. Dat gaat verder dan adoptie, dat is waar. Maar dat woordje 'heden' deed de eerste hoorders rondkijken in hun eigen wereld en hun eigen tijd naar hun eigen messias. Psalm 2 lezend krijg je stellig de indruk dat 't over iemand gaat die volstrekt uniek is. Maar de vraag is of de persoon die hier bedoeld wordt ook van meet afaan exclusief is geweest. Het woordje 'heden' pleit daartegen. (Ik verwek u heden'). Trouwens, zelfs wanneer de vervulling van deze psalm in Christus gekomen is, is de vorst van Psalm 2 nog niet geheel exclusief. Dat blijkt uit Openbaring 2:27 (ook door de schrijver aangehaald): Wie overwint en mijn werken tot het einde toe bewaart, hem zal ik macht geven over de heidenen, en hij zal hen hoeden met een ijzeren staf, als aarde-werk worden zij verbrijzeld, gelijk ook Ik van mijn vader ontvangen heb". Ook deze tekst getuigt van een doorgaande vervulling van de profetie van Psalm 2. De zoon is in Psalm 2 wel uniek, maar tot op zekere hoogte niet exclusief. Daarom kunnen wij het woord 'zoon in deze psalm ook niet met een hoofdletter schrijven.

Samenvattend:

Ik proof bij Van Bruggen de neiging om naar de eenvoud van de vroege kerk en de apologeten terug te keren en naar het glasharde bewijs van de vervulling der profetie. Tegenover de moderne bijbelwetenschap, die het OT van Christus ontledigt, heeft hij gelijk. Maar wat hij doet is toch wat fundamentalistisch.

En nu zal iemand zeggen: "Wat geeft dat?". Ja, toch: het fundamentalisme doet teveel eeuwigheid in z'n soep en neemt daardoor de tijd niet serieus genoeg. Het leeft op een raaklijn met de wereld, terwijl toch het Woord vlees geworden is en onder ons heeft gewoond.